

RİVAYET METODOLOJİSİ VE TEMEL REFERANSLARI BAKIMINDAN TASAVVUF GELENEĞİNDE HADİS ANLAYIŞI

Güldane GÜNDÜZÖZ*

ÖZET:

İslâm tarihinin Kur'an'dan sonraki en önemli dayanağı hadislerdir. Hicri ikinci asrın sonlarında başlayan terğib ve terhib içerikli zayıf rivayetlerin bazı çevrelerce çeşitli eserlerde ve vaazlarda kullanılmaya başlanması ve kimi kesimlerin zayıf ve mevzu rivayetleri tetkik etmeden kullanmaları, hadis usulü kriterleri bakımından çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Bu çalışmada tasavvuf ehlinin hadis ve sünnet karşısındaki konumu incelenmektedir. Bu bağlamda sûfîlerin zayıf ve mevzu kabul edilen hadislere yaklaşımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hadis İlmi, Sünnet, Rivayet.

The Narration Method of Hadith in Terms of the Basic Reference in Islamic Mysticism

ABSTRACT:

The most important base after the Qur'an in the history of Islam is hadith. Hadiths including terğib-encouragement, terhib-intimidation and weak narrations was used in the history of Islamic culture especially in the late second century after hegira. Some people used those who are weak or fabricated narrations without investigations. This situation has criticized by regard to science of Hadith and it's methodology. The purpose of this article is to examine the position of sufism against the hadith and sunnah. In this context approaches of sufis are discussed to the weak and fabricated hadiths.

Keywords: Sufism, Hadith, Sunnah, Narrative.

GİRİŞ

Hadis ilminde hadislerin kaynağının tespit edilmesi, hadislerin mevsukiyet dereceleri, ravilerin durumları, hadis literatüründeki eserlerde yaklaşımların ve metodolojinin tahlili, hadis usulü problemleri gibi farklı konular ele alınmaktadır. Bunu yaparken bazen doğrudan belli bir konudaki hadis literatürüne projeksiyon tutulmakta ve bu alanda var olan zengin hadis şerh koleksiyonundan istifade edilmektedir. Böylece araştırmamanın konusu ne olursa olsun ana eksenini, dinin sahih ve müsellemler hakikatlerine ulaşmaya matuf gayretler oluşturmaktadır.¹

*Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-mail: gunduzoz50@hotmail.com

¹ Konu ile ilgili yakın zamanda yapılmış bazı çalışmalar: Ali Yardım'ın *Mesnevi Hadisleri* (İstanbul: Damla Yay., 2010); Abdullah Aydın'ın *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis* (İstanbul, 1982); Ahmet Yıldırım'ın *Tasavvufun*

Muhaddisler hadis tespit ve yorumuyla ilgili çalışmalarda asıl hedefin, herhangi bir eserde sünnet malzemesi olarak kullanılan rivayetlerin kaynaklarını, sıhhat durumlarını, yazarın hadisleri anlayış biçimini tespit edip söz konusu eserin durumunun hadis ilmi açısından aydınlatılması olduğunu vurgulamaktadırlar.² İslâm bilim tarihi içinde tasavvuf-hadis ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde aydınlatılması da bu açıdan önem arz etmektedir.

Tasavvuf-hadis ilişkisinin sağlıklı ve objektif bir şekilde belirlenmesi, sûfi-zahir uleması tartışmalarının gerçek sebeplerine ışık tutulması ve tarafların ortak bir noktada buluşması açısından oldukça önemlidir.³ Hadisleri anlama ve yorumlama konusunda hadisçiler ile mutasavvıflar arasında metod farklılıkları olduğu bir gerçektir. Öyle ki İslâm tarihi boyunca bazı durumlarda kimi muhaddislerin “uydurma” dedikleri bir hadise, bazı sûfiler “sahih” hükmü verebilmişken; bunun tersi durumlara da rastlamak mümkündür.⁴ Bu bağlamda sûfilerin hadis rivayeti karşısındaki tutumu ve hadis uydurma konusuna yaklaşımları İslâmî disiplinler açısından önem arz etmektedir.

I. Tasavvuf ve Hadis

İrfanî geleneğin temsilcisi olan tasavvuf, İslâm düşünce tarihinin önemli disiplinlerinden biridir. Bir başka deyişle İslâmî ilimlerin Kur’an’dan sonra ikinci kaynağı hadisler olduğu gibi tasavvufi hayat ve düşüncenin de Kur’an’dan sonraki ikinci kaynağı Hz. Peygamber’in söz, tavsiye ve uygulamaları olan sünnettir.⁵ Birçok tanımı yapılmış olan Tasavvuf İlmi’ni genel olarak “Kur’an ve sünnet çizgisinde, ilahi terbiye ile yoğrulmuş güzel ahlâk” olarak tarif etmek mümkündür. Tasavvufî düşüncüyü Kur’an ve sünnet ile temellendiren ilk dönem sûfileri, mistik yaşamlarını da büyük ölçüde bu temele dayandırmıştır. Bununla da yetinmeyip Kur’an okumadan, hadis yazmadan ve fıkıh öğrenmeden tasavvufla meşgul olan kimseye uymanın caiz olmadığını söylemişlerdir.⁶ Mutasavvıflara göre bu ilim, Hz. Peygamber’in sünneti ile yoğrulmuş olup⁷ sünnetin dışında Allah’a giden bütün yollar kapalıdır. Kitap ve sünnete aykırı her sûfi hâlin batıl olduğunu söyleyen klasik dönem tasavvuf erbabı, bununla tasavvufî yaşantının sünnet çizgisinde

Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları (TDV: Ankara, 2000); Ali Vasfi Kurt’un *Mağrib ve Endülüs’de Hadis İlmi’nin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin Hadis Kültürü* (Endülüs’te Hadis ve İbn Arabî, İstanbul: İnsan Yay., 1998); Bilal Saklan’ın *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfiler* (İstanbul: İnsan Yay., 2012); Fikret Karapınar’ın *Muhaddis Sûfilerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri* (Konya: Basılmamış Doktora Tezi, 2006).

² Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

³ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 18.

⁴ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 31.

⁵ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 14.

⁶ Ebû Nasr es-Subkî, *Tabakatu’ş-Şafiyyetu’l-Kübra* (I-VI), II, Beyrut 1324, s. 273-74.

⁷ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma’: İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 144.

olduğuna dikkat çekmeye çalışmışlardır.⁸ Örneğin kendini her zaman hesaba çektiği için Muhâsibî lakabı ile anılan el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857) Medine ekolünün hadis ilmiyle en fazla iştigal eden sûfilerindendir. Akıl-nakil dengesini esas alan Muhâsibî eserlerinde sık sık hadis rivayetlerine yer vermiştir. Üstelik Muhâsibî dini ilimlerde geri kalmış sûfleri de eleştirmiştir.⁹ Bu sebeple avam için en iyi tasavvufun Muhâsibî'nin kitaplarında yer alan tasavvuf olduğu yorumları yapılmıştır.¹⁰ Bu konuda bir başka önemli sûfi Serî es-Sakatî (ö. 257/871)'dir. Serî es-Sakatî'nin Cüneyd el-Bağdâdi'ye "Allah seni sûfi muhaddis değil, muhaddis sûfi eylesin!"¹¹ şeklindeki sözleri iki ilim dalı arasındaki ilişkinin niteliğini özetlemektedir. Cüneyd-i Bağdâdi'nin "Tasavvuf mesleğinde Kur'ân ezberlemeyen ve hadis yazmayan kişiye uyulmaz." ve "İlimimiz Kitap ve sünnetle kayıtlıdır"¹² gibi ifadeleri de konu bakımından önem arz etmektedir.

Sûflerin İslâm'ı ve hakikati algılamadaki değişik tutumları, onların günlük hayatta da farklı uygulamalara yönelmelerine sebep olmuştur.¹³ Nitekim Hz. Peygamber'den sonraki ilk iki yüzyılda bu uygulamalar "zühd" adı ile belirginleşmiştir. İlk zahitlerin İslâm'ın iki aslî unsuru olan Kur'an ve sünnete tam anlamıyla bağlı oldukları bilinmektedir.¹⁴ Özellikle ilk dönem mutasavvıfları hadis ilmini önemsemiş ve onu tahsil etme yolunda hayli çaba sarf etmişlerdir. Kendilerince makul olan "riyadan ve nefsin arzularından uzak kalabilme, hadis rivayetinin manevi değerinden ziyade dünyevî menfaat için yapılmaya başlanması, rivayetin mesuliyetinin manevi ağırlığı" gibi bazı gerekçeler ileri sürüp bu ilimden uzak kalan bazı sûfler olsa da ilk dönem temsilcilerinin büyük çoğunluğu değişik boyutlarıyla hadis ilmi ile meşgul olmayı tasavvufa girmenin ön şartı olarak kabul etmişlerdir. Sûflerin tasavvufî hadis şerhleri, ahlâk ve âdab kitaplarında kullandıkları hadisler de azımsanmayacak kadar çoktur. Ayrıca müstakil tasavvuf kitaplarında yer verdikleri hadisler ve bunlara getirdikleri orijinal yorumlar da göz ardı edilemeyecek niteliktedir.

Hadis ve sünnetin tedvin ve tasnif dönemi ile paralellik arz eden ilk asırlarda sûflerin hadis ilmi ile yakından ilgilendikleri görülmektedir. Onlar Allah'a giden en sağlam, güvenilir ve şüpheden

⁸ Necmeddin Şeker, "İlk Dönem Hadis Erbabının Hadis İlimine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi*, LIII, (Güz 2012), s. 112.

⁹ Hâris el-Muhâsibî, *el-'Akl ve Fehmu'l-Kur'an-(Mukaddime)*, yay. Hüseyin el-Kuvvetî, Beyrut: Dârü'l-Kindî, 1402/1982, s. 22.

¹⁰ Abdullah Aydın, "Doğuş Devri Zahid ve Mutasavvıflarında Hadis", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1982, s. 123.

¹¹ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 80.

¹² Ebü'l-Kasım b. Hevazin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

¹³ Mutasavvıfların hadise olan ilgileri ilk devirlerde hadis rivayeti ve bu rivayetlerin nasihat vesilesi olarak değerlendirilmesi niteliğinde iken daha sonraları *îşârî* şerh şekline evrilmiştir. Öyle ki mutasavvıfların yazdığı tasavvufî hadis şerhlerinin amelî tasavvufa yönelik olanları tasavvufun nazarî ve fikrî tarafına ağırlık verilerek yazılanlarından çoktur. Kırk hadis geleneğine bağlı kalarak kırk hadis mecmua ve şerhleri telif eden sûflerin yanında bir tek hadis için şerhler yazan sûfler görmek de mümkündür. H. Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, MÜİFY, İstanbul 1990, s. 14.

¹⁴ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 111.

uzak yol olarak sünneti esas almışlardır. Çevrelerinde bulunan kimselere de sünnete uymayan bidatlerden uzak durup selefin yolunu takip etmeyi tavsiye etmişlerdir. Örneğin erken dönem sûfilerinden Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874) hâllerini ve fiillerini Kitap ve sünnete uydurmaya tabi tasavvuf ehli sayılmayacaklarını söyleyerek, tasavvuftaki manevi terakki için Kitap ve sünnete tabi olmayı ön şart olarak kabul etmiştir.¹⁵

Diğer taraftan bazı sûfiler, keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri bilginin doğru olup olmadığını Kitap ve sünnete arz etmişlerdir. Bunlardan Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830) tasavvufî bilginin ölçüsünün Kitap ve sünnet olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Nice defalar sûfiler taifesine mahsus bir nükte ve hikmet kalbime düşer. Bu durumda Kitap ve sünnetten iki adil şahit bunun doğruluğunu desteklemezse bunları kabul etmem."¹⁶

İlk dönem sûfilerinin en önemli özelliği, dinî ilimlere özellikle de o dönemde çok rağbet gören hadis ilmine gösterdikleri ilgi olmuştur. Bu dönemde zâhid ve sûfilerin birçoğu aktif hadis ravisi idiler. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-Sûfiyye* adlı eserinde kuşaklara göre sûfilerin isimlerini sayarak bu isimleri aynı zamanda hadis ravisi olma durumlarına göre değerlendirmiştir.¹⁷ Benzer şekilde Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-Evliya* adlı eserinde zâhidlerin aynı zamanda ravi oluşlarına dikkat çekmektedir.¹⁸

Burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. O da az sayıda olsa da bazı sûfilerin bir taraftan zayıf veya mevzu hadislere dayanarak diğer taraftan da sahih hadisleri abartılı tevellere tabi tutmak suretiyle ifrat veya tefrite düşmeleridir. Hadis âlimleri en azından bir kısım âbid ve zahidin hadis uydurma işine karışmış olduğunu belirtmektedir. Bu konuda zühd ve ibadet ehlinde olan Ebû Muhammed Sâbit el-Basrî el-Bünânî (ö. 127/744), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778 [?]), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) gibi çok hadis rivayet eden sika sûfiler ile Mâlik b. Dinar (ö. 131/748'den önce), Ferkad es-Sebehî¹⁹ ve Hubeyb el-Acemî²⁰ gibi hadis uydurma işine

¹⁵ Ahmed Subhi Furat, "Ebû Hafs el-Haddâd en-Neysâbü'rî", *İslam Medeniyeti Dergisi*, I/II (1967), s. 10.

¹⁶ el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 94.

¹⁷ Christopher Melchert, "Hadis Ravisi Olarak İlk Zahidler", çev. Süleyman Doğanay, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XIX/8 (2007), s. 416.

¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfiya*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, VIII, Beyrut 1405, s. 294. Burada sadece ilk dönem sûfilerinin hadis ilmiyle iştiğal ettiklerini söylemek temelsiz bir iddia olacaktır. Nitekim Osmanlı'nın sıkıntılı olan son dönemlerinde bile hadis ilmiyle iştiğal eden sûfiler olduğu görülmektedir. Örneğin 1813-1893 yılları arasında yaşamış olan "Hâtimetü'l-Muhaddisîn" Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî, tekkesinde hadis tedrisine büyük önem vermiştir. Nakşî-Hâlidî geleneğinin Ziyâiyye kolunun kurucusu olan Gümüşhânevî, dervişlerine *Râmûzu'l-Ehâdis* okutmak suretiyle icazet vermiştir. Gümüşhânevî'nin hadis alanında yaptığı çalışmalar müritleri tarafından devam ettirilmiştir. Öyle ki 1874-1976 yılları arasındaki hadis ilmine dair telif ve tercümelerin çoğu söz konusu dergâhın müntesipleri tarafından kaleme alınmıştır. İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Yayınları, İstanbul 1992, s. 30, 32, 35.

¹⁹ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166), *Kitâbü'l-Ensâb*, yay. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, VII, Pakistan-Haydarâbâd 1980, s. 55.

²⁰ Tasavvufta Hz. Peygamber'in bazı sahâbîlere zikir telkin ettiğine inanılır. Bu zikir usullerinin sonraki nesiller tarafından devam ettirilmesiyle zikir silsileleri meydana gelmiş, bunlardan Hz. Ali ve Ebû Bekir'den gelenleri değişik

adı karışmış bazı sūfîlerin aynı kefeye konulmaması konu açısından önemlidir.²¹ Burada dikkat çeken husus dünyadan ve dünya malından kaçınma, tevekkül, kader anlayışı, nefse muhalefet ve inziva gibi konulardaki hadislerin yanlış yorumlanması veya bu konulardaki zayıf ve uydurma hadisler tercih edilerek itidalin kaybedilmesidir. Bu tarz yanlış anlayış ve yorumlar genel anlamda İslâm'ın dünya görüşüne özel olarak da tasavvufi düşünceye zarar verir niteliktedir.

Hadis âlimleri tasavvuf erbabının hadis uydurmasında fitne olaylarının, mezhep propagandasının, kişisel çıkar sağlama ve siyasi mülahazaların etkili olduğunu tespit etmişlerdir. İslâm coğrafyasının genişlemesi, değişik ırk ve milletlerden insanların İslâm'a girmesi, maddi refahın artması, sahabenin sayıca azalması, Hz. Peygamber dönemindeki zühd ve takvaya dayalı İslâmî yaşamın gittikçe zayıflaması gibi hususlar takvayı esas alan zahitleri telaşlandırmıştır. Bu çerçevede Muhaddislere göre bazı kimseler, insanları dünyaya ve dünya zevklerine dalmaktan kurtarıp takvaya yöneltmek için ahlâki konularda ve ibadetlerin faziletleri ile ilgili hususlarda haberler uydurmaya başlayarak dünyayı, mal, mülk, makam, mevki, şan ve şöhret sahibi olmayı kötülemişlerdir. Bazı Sūfîlerin hadis uydurma işine girdikleri ve bunu dine hizmet maksadıyla yaptıkları iddia edilmiştir. Bu iddialara rağmen tasavvuf çevresine girmeden önce hadis rivayet çalışmaları yapan bazı sūfîlerin söz konusu ortama dâhil olduktan sonra -Hz. Peygamber'e yalan haber isnat etme korkusu ile- rivayet işinden uzaklaşarak kendilerini ibadete verdikleri görülmektedir. Sūfîler bu uzak kalışın nedenini riya endişesi, nefse muhalefet, hadis rivayetinin dünyalık elde etme aracı haline gelmesi ve bunun gerektirdiği sorumluluk gibi bazı sebeplerle açıklamaktadır. Bazı mutasavvıflar âlimliğin şartını "rivayet" değil, "riayet" olarak görmektedir.²²

Tasavvuf erbabından hadis ile iştigal edenlerden bir kısmı hadis sema etmiş, bir kısmı ise hadis ezberleme yolunu seçmiştir. Bazı sūfîler ellerinde kalem ve hokka ile imla meclislerini takip ederlerken bazıları elde ettikleri meşhur hadislerin ravisi olmuşlardır. Bu arada hadis elde etmek için yolculuklara (rîhle) çıkanlar da olmuştur. Hadis ilmiyle meşguliyeti meslek haline getirerek hadis rivayetinde bulunanlar olduğu gibi bu bilgi birikimini yazıya döküp eser telif eden mutasavvıflar da olmuştur.²³

kollarla günümüze kadar ulaşmıştır. Ammâr b. Yâsir, Habbâb b. Eret, Bilâl-i Habeşî gibi ibadet ve zühd hayatıyla öne çıkan sahâbîler tasavvuf zincirinin ilk halkaları kabul edilir. Habîb el-Acemî ise Râbia el-Adeviyye, Fudayl b. İyâz, Şakîk-ı Belhî, Ma'rûf-i Kerhî, gibi âbid ve zâhidler ile birlikte ikinci halkayı oluşturmaktadır. Reşat Öngören, "Tasavvuf", *DİA*, XL, s. 120.

²¹ Ebû Sa'd el-Mâlînî, *Muhaddis Sūfîler-Kitâbü'l-Erbain fi Şuyûhi's-Sūfiyye*, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 23.

²² Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) şu sözleri bunu göstermektedir: "İstedığınız kadar ilim öğrenin. Allah'a yemin olsun ki ilimle amel edinceye kadar Allah size ecir nasip etmeyecektir. Sefihlerin gayreti rivâyet etmektir. Âlimlerin gayreti ise riâyettir." Muhammed b. Ali Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, I, Dâru Sâdır, y.y. t.y., s. 190.

²³ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.150.

Hadis tedvininin başladığı hicrî ilk iki asırda bir yaşam tarzı olarak benimsenen "zühd" hareketi kendi literatürünü oluşturmuştur. Bu dönemdeki hadisleri derleme çalışmaları ve zâhidâne yaşam "kitâbü'z-zühd"leri ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte kaleme alınan kitâbü'z-zühdlerden 523 rivayet içeren Hasan b. Ebî'l- Hasan el-Basrî (ö.110/728)'nin *ez-Zühd li'l-Haseni'l-Basrî'si*; Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Mübârek el-Mervezî (ö.181/ 797)'nin 1627 rivayet içeren *Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekâiki*; Amir Hasan Sabri tarafından 1999 yılında neşredilmiş olan Ebû Mes'ûd b. İmrân el-Ezdî el- Mevsilî (ö. 185/801)'nin *Kitâbü'z-Zühdü*; Esed b. Mûsa b. İbrahim b. Velid el-Umevî (ö. 212/827)'nin *Kitâbü'z-Zühd ve'l-İbâde ve'l-Verâsı*; Ebû Osman Saîd b. Mansûr el- Mervezî (ö. 227/841)'nin *Zühdü*; Bişr b. Hâris el- Hâfî (ö. 227/ 841)'nin *Kitâbü'z-Zühdü* ve Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *Kitâbü'z-Zühdü* söz konusu literatürün en meşhurlarıdır."²⁴

Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, önceden bireysel bir yaşam tarzını ifade eden zühd artık toplu uygulamaları olan, belli bir zümreye ait bir yaşam tarzı halini almaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda tasavvufun pratik düzlemden teorik düzleme geçişini de sağlamıştır. Bu dönemde tasavvufa hem içten hem de dıştan yöneltilen tenkitler artmıştır. Sûfîlerin öz eleştiri mahiyetinde ele aldıkları eserler, çoğunlukla tasavvufun özünden uzaklaşılmasına gösterilen tepki şeklindedir. Bu eleştirileri yöneltenlerin amacı, gerçek tasavvufun esasında Kur'an ve sünnete uygunluğunu ortaya koymaktır. Özellikle Kuşeyrî ve Kelâbâzî'nin bu konudaki sözleri durumu açıkça ortaya koyacak mahiyettedir.

Kuşeyrî "Tasavvuf yolunda bir duraklama ve gevşeme baş göstermiştir. Daha doğrusu bu yol hakiki manasıyla kaybolup gitmiştir"²⁵ derken Kelâbâzî de (ö. 380/990) bu durumu "Sonunda mana gitti isim kaldı. Hakikat kayboldu, şekil zuhur etti. Sonuç olarak hakikati aramak bir süs, onu tasdik etmek bir ziynet haline geldi. Tasavvufu anlamayanlar sûfilik iddia etti... Tasavvufu kabul ettiklerini dilleri ile iddia edenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr etti."²⁶ sözleri ile açıkça beyan etmiştir.

²⁴ Kelâbâzî eser yazan sûfîler bahsinde şöyle demektedir: "Yukarıda bahis konusu edilen şahıslar tasavvufun meşhur ve büyük isimleridir. Faziletli insanlar oldukları herkes tarafından kabul edilmiştir. Hadis dinlemişler, fıkıh, kelâm, lisan ve Kur'an ilimleri tahsil etmişlerdir. Ebû Bekr Muhammed el- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 60; Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Araştırma Yay., Ankara 2005, s. 177-201. Yıldırım, eserinde bu şekilde 87 adet kitap ismi zikretmiştir. Bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmış bazıları ise ulaşamamıştır. Fakat bu sayı ve çalışmalar bize dönemde hadis ve zühd hayatının iç içe ve ayrılmaz iki kavram olduğunu da göstermektedir. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 39-47.

²⁵ el-Kuşeyrî, *Risâle*, s. 80.

²⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 48.

Tasavvufa dıştan gelen tenkitler içeriden gelen eleştirilerden daha sert olmuştur. İbn Hazm (ö. 456/1063), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tasavvuf ehline bu konuda ağır ithamlarda bulunan isimlerdendir.²⁷ Tasavvufa karşı yöneltilen eleştiriler ve sûfilerin üzerlerinde hissettikleri baskılar onları Kur'an ve Hadis ekseninde eser kaleme almaya zorlamış ve bir bakıma meşruiyet ispatı denilebilecek bir telifat faaliyeti de başlamıştır.

Sûfliğin ilk sistematik belgesi niteliğinde olan Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin *er-Riâye li-Hukûkillâh* adlı eseri tasavvuf düşüncesinin inşasında hadislerin önemini göstermesi bakımından kayda değer niteliktedir. Muhasibî eserinde tasavvuf ile ilgili düşüncelerini açıklarken hadislerden faydalanmakla Kur'an, sünnet ve icma kaynaklı bir sistem ortaya koymayı amaçlamıştır.²⁸ Aynı doğrultuda ilk dönem eser sahibi mutasavvıflardan ve hadis ilmi konusunda dersler verecek kadar kuvvetli bir hadis eğitimi aldığı rivayet edilen²⁹ Kuşeyrî de *er-Risâle*'sinde benzer bir metot kullanmaktadır. Kuşeyrî söz konusu eserinde bir kavramı anlatırken ayet ve hadislerden örnekler vererek konuyu izah etme yolunu tercih etmiştir. Yine Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma'* adlı eserini yazma sebebini "Bu yüzden ben sözlerimi Kitap ve sünnete bağlı olarak açıklayıp hakkın ortaya çıkmasını, bâtılın ortadan kalkmasını, ciddinin gayr-ı ciddiden ayrılmasını istedim."³⁰ sözleriyle açıklamıştır. Benzer şekilde İmam Gazzâlî sahih hadislerden bol miktarda yararlanmıştır. Muhaddisler Gazzâlî'nin en meşhur eseri olan *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de geçen hadisleri tetkik etmişler ve bu eserde yer alan hadislerin pek az bir kısmının şâz olduğu kanaatine ulaşmışlardır.³¹

Zühd döneminde olduğu gibi tasavvufun bir ilim dalı olarak tedvin edilmeye başladığı dönemde de hadisler aslî kaynak olarak kullanılmıştır. Bu dönemde tasavvufun kendine ait bir bilgi edinme metodu geliştirdiği görülmektedir. Bu yöntem, herkesin algılayamayacağı -tecrübe edene aşikâr olabilen- hakikatler içermekte ve tasavvuf bu hakikatlere ulaşmanın yegâne yolu olarak görülmektedir. Sûfler kendilerine özgü olan bu anlayış ile sistemlerini oluşturmuştur. Sûfler bu süreçte Kur'an'ın işârî tefsirini yapmaya ve hadisleri bilinen yöntemler dışında rivayet etmeye başlamışlardır.³²

²⁷ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 23.

²⁸ Kermit Schoonover, "Muhasibî ve er-Riâye Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Ali Bolat, XII (Ocak Haziran 2004), s. 298.

²⁹ el-Kuşeyrî, *Risâle*, s. 12.

³⁰ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, s. 9.

³¹ Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi Esrâri İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, I, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1989, s. 41. Bu konuda Gazzâlî'yi eleştirenler onu hiçbir mevsukiyeti olmayan haberleri sorgulamadan serbest bir şekilde alıp kullanmakla suçlamışlardır. es-Seyyid Nûman el-Âlûsî, *Celâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn*, yy., ty., s. 74.

³² Bilinen en eski işârî tefsirlerden birinin Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896)'ye ait olan *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* olduğu dikkate alınırsa işârî tefsir geleneğinin ne kadar erken bir döneme dayandığı anlaşılabilir.

Tasavvuf ilminin gelişimi sûfilerin düşüncelerini temellendirmede kullandıkları hadislerin sağlıklı olup olmadığı sorununu beraberinde getirmiştir. Her ne kadar tasavvuf ehlinin hadis rivayetine bakışı ve bununla ilgili tartışmalar tasavvufun teşekkülü döneminde başlamış bir mesele değilse de tasavvufun bir doktrin olarak belirip kendi kriterleriyle bir hadisi doğru kabul etme yaklaşımları, rivayetlerinde ravi zinciri gözetmeme gibi tutumları bu dönemden sonra baş göstermiştir.³³

Hadis âlimleri, bazı sûfilerin “terğib ve terhib” konularında Allah rızasını kazanmak umuduyla hadis uydurma işine karıştıklarını ifade etmektedir. Mevzu hadis kullanan bazı kişilerin yaptığı bu işin günah ve cezayı gerektirdiğini bilemeyecek kadar cahil olduklarına sûfi meşrep yapısı ile tanınan Leknevî (ö. 1034/1886)’den örnek vermek mümkündür.³⁴ Bazı vaizlerin ibadete düşkün ve ahlaklı kimseler olmaları sebebiyle uydurdıkları hadislerin toplum tarafından hemen benimsendiği için “İnsanların en yalancıları salih kimselerdir.” ya da “Zararı en büyük olan grup, zühde nispet edilenlerdir.” türünden ağır hükümlerin yaygınlaştığı görülmektedir.³⁵

II. Rivayet Metodolojisinde Rüya, Keşf ve İlhamın Rolü

Rüya, keşf ve ilhamın bir rivayet metodu olarak kabul edilip edilmeyeceği sorunu çoğu zaman mutasavvıflar ile ulemayı karşı karşıya getirmiştir. İbnü’l-Arabî’de (ö. 638/1240)³⁶ daha cesur bir şekilde ifadesini bulan rüyanın hakikati ve bir hadis rivayet yöntemi olarak kabul edilmesi pek çok tasavvuf ehli için geçerliliğini sürdürmüştür.³⁷ İbnü’l-Arabî’nin hayal ve rüya kavramlarıyla

³³ Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, XIX, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, s. 326.

³⁴ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 91.

³⁵ Uysal, hadis uydurma işinde sûfilerin genelini töhmet altında bırakmadan kendi mantaliteri doğrultusunda iyi niyetle de olsa, önemli bir tahribat payına sahip olduklarını belirtmektedir. Hadis rivayeti konusunda ise sûfilerin sağlam olanlarının bile bu konuda geri durumda olduklarını ve rivayette isteksiz davrandıklarını belirtmektedir. Burada Uysal, hadisçilerin hadis uyduran sûfilere karşı katı tutumunun yerinde bir davranış olduğunun altını çizmekte ve tasavvufi çevreye karşı bu sert duruşun uydurmalar noktasında tahribatı engelleme amacı güttüğünü belirtmektedir. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 93.

³⁶ Tasavvuf tarihinde olduğu kadar Anadolu İslâm kültür tarihinde de önemli bir yeri olan Muhyiddin İbnü’l-Arabî tasavvuf kültürüne felsefî bir boyut kazandıran “Vahdet-i Vücûd” anlayışını sistemleştirmiştir. Vahdet-i Vücûd felsefesi Anadolu’daki sûfi zümreler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Nazarî bir ekol olarak “Vahdet-i Vücûd Mektebi” İslâm düşünce tarihinin seyrini belirleyen bir karakter arz etmektedir. Bu ekol XIII. ve XV. yüzyıllar arasında, özellikle Selçuklu-Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda etkinliğini sürdürmüştür. Bir yandan İslâm filozoflarının felsefî birikimlerini, öte yandan kelâm bilginlerinin görüşlerini tevarüs eden ekol, bu dini birikimi, tasavvufî bir gözle yeniden yorumlamış ve entelektüel bir harekete dönüştürmüştür. İbnü’l-Arabî’nin, Vahdet-i Vücûd düşüncesi kadar kendisinden söz edilmesine sebep olan bir başka yönü ise hadislere yaklaşım tarzındaki farklılıktır. Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, XLII, s. 432.

³⁷ “Nice zayıf hadis vardır ki, rivayet zincirinde hadis uyduranlar bulunduğu (tarikinin zayıflığı nedeniyle) amel edilmemiştir. Hâlbuki o gerçekte sahihtir ve uydurucu ravi bu hadisi doğru söylemiştir, uydurmamıştır. Muhaddis ise sika olmadığı için naklettiği bu sözü reddetmiştir. Bu durum hadisi sadece yalancı ravi zikrettiğinde ya da hadisin kaynağı o olduğunda böyledir. Ancak güvenilir bir ravi bu rivayette ona ortak olmuş ise hadis bu güvenilir tarikten kabul edilir. İşte bu veli de, hadisi Hz. Muhammed’in hakikatine aktaran Cebrail’den duymuştur... Ravilerin tarihi bakımından sahih nice hadis vardır ki, bu mazharı müşahede eden veli onu öğrenir ve Hz. Peygamber’e bu sahih hadisi sorar. Hz. Peygamber de o hadisi reddeder ve şöyle der: ‘Ben onu söylemedim ve onunla hüküm vermedim.’ Böylece keşf sahibi, hadisin zayıf olduğunu öğrenir ve Rabbi’nden bir delile göre onunla ameli bırakır.

birlikte getirmeye çalıştığı çözüm tarzı, hadislerin keşif, ilham ve rüya yoluyla tashihine de yansımaktadır. İbnü'l-Arabî'nin hayal ve rüya kavramıyla birlikte ortaya koyduğu 'paradoksal anlama' tarzını, öncelikle ayet ve hadisleri anlama ve buralarda görülmekte olan zâhirdeki sorunların giderilmesinde denemektedir. Bu çerçevede İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtta* rüyalarında anlayamadığı bazı hadislerin anlamlarını Hz. Peygamber'e sorduğundan bahsetmektedir.³⁸

Keşf ve rüya yoluyla hadis rivayet ve tashihi konusunda sûfîlerin hemen hepsinin olumlu tavır aldıkları görülmektedir.³⁹ Bu konu hadisçilerle mutasavvıfların metotlarındaki en önemli epistemolojik ayırım noktasını oluşturmaktadır. Keşf, ilham ve rüya⁴⁰ yoluyla hadis rivayet ve tashihine sûfîlerin hemen hepsi olumlu yaklaşmışlardır. Bu konu hadisçilerle mutasavvıflar arasında söz konusu kavramların bağlayıcılığı noktasında da hassas bir çizgide bulunmaktadır.⁴¹

İbnü'l-Arabî, hadis tenkidinde muhaddislerce kabul görmüş usulleri kullanmakla birlikte, hadis tashihinde "keşf" ve "ilham" metotlarına da başvurmuştur.⁴² Böylece o, klasik hadis metodolojisinin dışına çıkarak Bâtını bir karakter taşıyan bir usûl anlayışını benimsemiştir.⁴³ Birçok muhaddisin *zayıf* ya da *mevzu* kabul ettiği rivayetleri keşfen tashih etmenin teorik ve pratik örneklerini vermesi açısından İbnü'l-Arabî, zaman zaman sert bir dille eleştirilmiştir. Öyle ki İbnü'l-Arabî Osmanlı döneminde bazı şeyhülislam tarafından küfürle itham edilmiştir.⁴⁴

Bununla birlikte gerçekte sahih olmadığı halde nakil ehli tarikinin sahihliği nedeniyle onunla amel eder. Bununla birlikte gerçekte sahih olmadığı halde nakil ehli tarikinin sahihliği nedeniyle onunla amel eder." Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, II, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmeti li'l-Kitâb, Kahire 1972, s. 358-359.

³⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, s. 364.

³⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, nşr. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara 1981, s.36.

⁴⁰ Tasavvufta keşf, "beden ve his perdesinin kalkması neticesinde ruh âleminin temaşa edilmesi", ilham ise "kalp tasfiyesinin tamamlanmış kişilerin akıl veya kalbine ani olarak indirilen, istidlal dışı bilgiler" anlamında kullanılmıştır. Ekrem Demirli, *İslâm Metafizikinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücut Geleneği*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 9.

⁴¹ Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 90; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 117.

⁴² Keşf, perdenin ötesindeki gaybî hususlara ve hakîkî şeylere, bunları yaşayarak ve temâşâ ederek vâkif olmak; mükâşefe ise beden ve his perdesinin kalkması ve ruh âleminin seyredilmesi anlamında kullanılmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre veliler peygamberlere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan doğrudan alırlar. İbnü'l-Arabî'ye göre bazı keşifler kesin bilgi verir. Bu düşünceye göre maddî ve duyulur âlemde gelen tesir, kir ve pas, kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde oluşturur. Riyâzet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb, ayân-beyân olarak görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalb gözünün açılmasına, "keşf" denir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 310.

⁴³ Seyit Avcı, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., İstanbul 2011, s. 123-134.

⁴⁴ İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde ve vefatından sonra taraftar ve aleyhtarları olmuş, tenkide uğradığı gibi müdâfaa da edilmiştir. İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen eleştirilere genel olarak baktığımızda bunların, sûfîler ile fakih, muhaddis ve kelâm âlimleri tarafından yöneltilildiğini görmekteyiz. Sûfîlerin eleştirileri onun görüşlerinin tümüne değil belli bir kısmına yöneliktir. Mesela Kübreviyye şeyhlerinden Alâüddeve es-Simnânî, Allah'ın zâtından "vücûd-ı mutlak" olarak bahsedilip bahsedilemeyeceği, Abdülkerim el-Cîlî ilmin malûma tabi olup olmaması meselesinde, İmam Rabbânî de vücûdun mu yoksa şuhûdun mu daha üstün olduğu hususunda eleştiriler yöneltmişlerdir. Ancak İbn Teymiyye, İbrahim el-Bikâî, Ali el-Kârî gibi bazı âlimler hakarete varan ifadeler kullanarak İbnü'l-Arabî'yi tekfir yoluna dahi gitmişlerdir. Abdürrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf İlmî Dergi*, XXIII (2009), s. 282.

Dikkat çeken bir başka husus, İbnü'l-Arabî'nin, keşf ve ilham metodunu, kendinden önce ve sonra gelmiş birçok sûfînin aksine sadece zühd, ahlâk, fezâil, terğîb ve terhîb hadisleri üzerine hasretmemiş olması, bunu aynı zamanda fikhî ve itikadî hadislere de uygulamasıdır.⁴⁵

Rüya, keşf ve ilham yoluyla hadis rivayeti ve tashihi çoğunlukla sûfîlerin kabul edip başvurdukları metotlardandır.⁴⁶ İbnü'l-Arabî, keşf yoluyla hadis tashihini mümkün, hatta "kesin doğru" bir yol olarak görmüştür. İbnü'l-Arabî'ye göre hadis tashihini keşf yoluyla gerçekleştirecek olan kişinin kurbet makamında olması gerekmektedir.⁴⁷ İbnü'l-Arabî keşif yoluyla hadis tashihini sadece kurbet makamında olanların yapabileceğini ifade etmekle bu makam dışında olan ulemaya bu yolu kapatmış bulunmaktadır. Aslında mutasavvıflar dışındaki âlimler, zaten, keşif yoluyla hadislerin tashih edilmesine karşı çıkmaktadır.⁴⁸ İbnü'l-Arabî bu konuda şunları söylemektedir:

*Bununla birlikte onlar [ulema] bu kapıyı kendi nefislerine açmış olsalardı kötü niyetli bir iddiaci sebebiyle dine bir bozukluk girerdi. İşte bu nedenle onlar, bu kapıyı kapatmışlar ve bu velilerden sadık olan kişiye, bu kapıyı kapatmamız zarar vermez demişler ve ne güzel yapmışlar. Biz onların bu tutumlarını kabul ediyor ve onları bu hususta tasvip de ediyoruz. Allah katında da onların mükâfat alacaklarına hükmediyoruz. Fakat bu, onlara muhalefet eden kişiyi kesin bir biçimde hatalı görmeme şartına bağlıdır. Eğer onlar, bu velînin hatalı olduğunu ileri sürerlerse, mazur olmazlar. Zira onlar, bu velîleri en azından kendilerini ne tasdik ne de tekzib ettiğimiz Kitab ehli mertebesinde görmeleri gerekirdi. Çünkü onların ne doğruluğuna ne de yalancılığına delâlet edecek bir kanıt vardır.*⁴⁹

İbnü'l-Arabî, bir adım ileri giderek, bu tutumunu destekler mahiyette şunları söylemektedir:

Nice zayıf hadis vardır ki, ravilerin içerisinde hadis uydurucusu bir ravi olduğundan senedi zayıf olur ve onunla amel edilmez. Hâlbuki gerçekte bu hadis sahih olabilir veya bu uydurucu özellikle bu hadisi doğru aktarmış ve uydurmamış olabilir. Gerçekten de bu hadisçi, böyle bir hadisi, onun nakline güvenemediğinden reddeder.(...) Ravilerin (güvenilir olması) dolayısıyla nice sahih hadis

⁴⁵ İbnü'l-Arabî ile birlikte tasavvuf metafizik eksende bir dünya görüşü, kendine ait temelleri, öncelikleri ve sorunları olan nazarî bir ilim hâlini almıştır. Söz konusu nazarî tasavvufun en temel ve karakteristik özelliği varlık ve onun yaratılması hakkındaki görüşleridir. Affî, Ebû'l-Alâ, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul, 2000, s. 294. İbnü'l-Arabî'nin keşf ve ilham metodunu, kendinden önce ve sonra gelmiş birçok sûfînin aksine sadece zühd, ahlâk, fezâil, terğîb ve terhîb hadisleri üzerine hasretmemiş olması onun vahdet-i vücûd felsefesi ile ilgili görünmektedir.

⁴⁶ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 100.

⁴⁷ Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 577.

⁴⁸ Tasavvufun "tahalluk: ahlâkî eğitim, amelî irfan" ve "tahakkuk: marifet, nazarî irfan" olmak üzere iki boyutundan söz edilebilir. Tasavvufun nazarî yönünü ifade eden bu bölüm İbnü'l-Arabî'nin fikirleri ile olgunlaşmıştır. Ancak İslâm kültür tarihinde nakil ve akıl genel istidlâl metotları iken, İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıflar usûl ve esas olarak 'keşfî' benimsemişlerdir. Murtaza Mutahhari, *et-Taarruf 'Ale'l-Ulûmî'l-İslâmiyyeti: el-İrfân*, çev. Abbas Nûreddin, Dâru'l-Mahacceti'l-Beydâ, Beyrut 1993, s. 21.

⁴⁹ Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 582.

*vardır ki, Hz. Peygamber'in tecelli mahallinde bulunan keşif sahibi kişi, Hz. Peygamber'e bu sahih hadisi sorar da Hz. Peygamber bu hadisi reddederek ona, 'Ben onu söylemedim. Öyle bir hüküm de vermedim.' der. O şahıs bu yolla hadisin zayıf olduğunu bilir ve Rabb'inden bir delile dayanarak, onunla ameli terk eder. Nakil ehli, senedi sahih olduğundan dolayı böyle bir hadisle amel etmiş olsa da gerçekte hadisin durumu böyle değildir.*⁵⁰

Burada İbnü'l-Arabî'nin genel bir usul olarak hadislerin keşif yoluyla tashihine karşı çıkan ulemayı tasvip ettiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Aslında İbnü'l-Arabî ulemanın kendileri için bu yolu tıkamasını tasvip etmektedir. Zira o keşif yoluyla hadis tashihini bir ilke olarak reddetmemektedir. Ayrıca, İbnü'l-Arabî, yukarıda aktardığımız düşünceleriyle hadislerin senetlerinden hareketle varılan hükümlerin kesin olmadığını, aksine zannî olduğunu belirterek, söz konusu zannîliğin, keşfî bilgi ile giderilebileceği imasında bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî keşif yoluyla hadis tashihini, sınırlı bir zümreye has kılmakta ve bu yolla yapılan hadis yorumlarını meşrulaştırma çabası içine girmektedir.⁵¹

İbnü'l-Arabî, keşif ve ilham yoluyla helâli haram, haramı helâl kılacak şer'î bir hükmün getirilemeyeceği noktasında bir duruş sergilemektedir. İbnü'l-Arabî'nin keşif yoluyla tashih ettiği hadisler, uydurma dediklerinden daha fazladır. Ancak İbnü'l-Arabî, sahih hadisler içerisinden seçip yorumladıklarından başka, seçmiş olduğu hadislerin muhalifi olan diğer rivayetleri görmezden gelerek reddetme yoluna gitmektedir. Buradan hareketle İbnü'l-Arabî'nin, kendi felsefesi doğrultusunda hadis aldığı ve düşünce sistemine uymayan hadisleri yok sayıp görmezden geldiği söylenmektedir. Örneğin İbnü'l-Arabî Hz. Peygamber'e ve âline salâvat getirme ile ilgili hadisi yorumlarken Hz. Peygamber'in âlinin, ümmetin tamamını kapsadığını söylemekte ve bu hadisin pek çok rivayetinde geçen "(أهل البيت)" ehl-i beyt" ifadesini görmezden gelerek "(آل)" âl" şeklindeki rivayetleri esas almamaktadır.⁵²

İbnü'l-Arabî'ye göre muhaddisler tebliğde nebilerin vârisleri olduklarından, risaletten de nasipleri vardır. Buna bağlı olarak fakihler, hadis rivayetlerinden nasipleri olmadığı takdirde derece bakımından muhaddislere ulaşamayacaklardır. Bu sebeple hadisten nasibini alamamış fakihler, kıyamette resullerle birlikte değil, avamla birlikte haşr olunacaklardır. Bu düşüncenin bir devamı olarak İbnü'l-Arabî, ulema deyimini de yalnız "ehl-i hadis" için kullanmaktadır. Çünkü İbnü'l-Arabî'ye göre gerçek imamlar ehl-i hadisten başkası değildir. Aynı şekilde ehl-i hadisten olmayan

⁵⁰ Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 584.

⁵¹ Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 600-621.

⁵² Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 628.

zahitler, abidler ve ahiret ehli olanlar da verasetle temayüz etmemiş olan fakihler gibi resullerle değil, avamla birlikte haşr olunacaklardır.⁵³

Ekberî geleneğin takipçilerinden olan İsmail Hakkı Bursevî de (ö. 1137/1725) keşf ve ilham yoluyla sahih olan bir şeyin, nakil yoluyla gelenden daha sahih olacağı kanaatindedir.⁵⁴ Bu noktada Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Nevevî (ö. 676/1277) gibi rüya aracılığı ile bazı işaretlerin alınabileceğini ifade eden kimi hadisçilere rağmen, hadisçilerin çoğunluğu ister rüya, ister keşf ve ilham yoluyla olsun, hadis nakil ve tashihine karşı çıkmışlardır. Bu muhaddisler sûfî kimliğiyle tanınan Gülâbâdi (ö. 380/990)'nin "Ayet, hadis ve ahkâm konularında keşf yoluyla değil, çalışmak ve öğrenmek suretiyle bilgi elde edilebileceği" sözlerini delil olarak eklemişlerdir. Bu bağlamda muhaddisler rüyanın küçük bir lütuf olabileceği, rüyada görülen şeylerin özel anlamda bir ünsiyet, bir müjde ve bir uyarıcı olarak kabul edilebileceği, fakat onunla bir hükmün sabit olmayacağı ve rüya üzerinde bir "asıl" bina edilemeyeceği kanaatindedirler.⁵⁵

Bazı hadisçiler ve hadisçi yönü bulunan kimi âlimlerin rüya, keşf, ilham ve Hz. Peygamber'in ruhunu müşahede yoluyla hadis rivayet ve tashihine yumuşak bakmalarının "terğib ve terhib" nitelikli konularla sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Aksi halde herkesin rüya, keşf ve ilhamına göre değişebilen sayısız hakikat kümeleri ortaya çıkacak ve hangisinin gerçek ve doğru olduğu hususu, içinden çıkılmaz bir problem haline gelecektir. Burada sûfîlerin rüya ve keşf bilgisinin kabul ve kullanımına yaklaşımının çerçevesinin çizilmesi gerekmektedir. Aklın ve duyu organlarının yetersiz kaldığı metafizik alanda keşfle bir takım gayb bilgilerine ve kader hükümlerine vakıf olunabileceği, sûfîlerin kabul ettiği bir görüştür.⁵⁶ Ancak seyru sülükünü tamamlamış ve belli bir mertebeye ulaşmış kişilerin keşfi bilgisi doğruluk ve kesinlik bakımından vahiy ile eşdeğer olarak kabul edilse de burhan ve delilin geçerli olduğu alanda keşfle ulaşılan bilginin istidlal yoluyla elde edilen bilgi ile çelişmezliği ve keşfin naslardan hüküm çıkarma ve dini hükümleri doğru anlama bakımından içtihatla aynı fonksiyonu yerine getirdiği şeklindeki görüş mutasavvıfların genel görüşüdür. Bu bağlamda sûfîlerin keşf ve ilham ile elde edilen bilgilerin subjektif olduğu ve sadece kendisini bağladığı görüşünde oldukları ifade edilebilir.⁵⁷

⁵³ Kurt, hadisleri kabul veya reddederken, henüz olgunlaşmamış ve önyargılı düşüncelerden hareketle değil, özellikle hadis münekkithlerinin uyguladıkları usul ve prensipler doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 628.

⁵⁴ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 103.

⁵⁵ Ahmet Yıldırım, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, X/1-2-3 (1997), s. 117.

⁵⁶ Kurt, *Endülüs'de Hadis*, s. 568.

⁵⁷ Reşat Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (2002), s. 96.

SONUÇ

İslâm'ın ilk asrında "ilim" kelimesi, daha çok "Hadis ilmini" ifade ederken, hicrî ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren, sosyal ve kültürel şartların da etkisiyle Fıkıh, Tefsir, Kalam ve Tasavvuf gibi disiplinleri de içine alacak şekilde kapsamını genişletmiştir. Artık her ilim kendi metodunu oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu disiplinler referansları itibarıyla Kur'an ve Hadis ekseninde şekillenmiş, metodolojilerini de bu temel üzerine inşa etmişlerdir. Her ilmî disiplinin İslâm kültürünün teşekkülünde kendine özgü bir payı olmakla birlikte, İslam toplumunun sosyokültürel temelleri daha çok hadis ilmi ile irtibatlıdır.

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde ve sonrasında sahabe ve onları takip eden nesiller arasında, zühd hayatını benimseyen pek çok insan vardır. Hz. Peygamber'in fiil ve sözleriyle yol gösterdiği zâhidlerin genel olarak Kur'an ve sünnete sıkı sıkıya bağlı oldukları bilinmektedir. Ne var ki bir ilim dalı olarak tasavvufun tedvîni, iç ve dış tenkitleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede tasavvufun İslâm'ın genel yapısına uygun olup olmadığı, kaynağını nereden aldığı gibi konular, tartışma konusu yapılmıştır. Bu konuda fakihler mutasavvıflara ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu noktada sûfiler tasavvufun İslâm'ın ruhuna uygun olduğunu ispat etmek için pek çok eser kaleme almışlardır. Söz konusu eserlerin genel amacı, tasavvuf kültürünün İslâm'ın genel kabulleri ile tezat bir durum teşkil etmediğini ispat etmek, tasavvufun bir ilim olarak metod, referans ve gayeleri bakımından ortaya konmasını sağlamak gibi hususlara yöneliktir. Bu süreçte tasavvufçuların eserlerine aldıkları hadisler ve bu hadislerin sıhhat dereceleri hadisçilerin tenkitlerine neden olurken eş zamanlı olarak tasavvuf kitaplarında hadise yönelik yöntem arayışları kendini göstermektedir.

Tasavvuf tarihinin oluşum sürecinde eserlerde zayıf ve mevzu hadis kullanma konularında hadis metodolojisine aykırı hareket eden bazı sûfiler bulunmaktadır. Mutasavvıfların zayıf ve mevzu hadisleri kullanma konusundaki müsamahakâr tavırları, cerh ve tadil konularındaki toleransları ve genel olarak zahir ilimlerinden farklı olarak benimsedikleri kendine özgü epistemolojileri, bu durumun gerek ilmî çevrelerde eleştiri konusu yapılmasına gerekse de art niyet sahipleri tarafından sûfilerin referansları arasında bulunan bazı zayıf ya da mevzu hadislerin manipülasyon aracı yapılmasına kapı aralamıştır. Bu çerçevede bazı veciz ve hikmetli sözlerin hadislerle karıştırılarak zamanla hadis telakki edildikleri de bilinmektedir.

Sûfilerin zayıf hadisleri kullandıkları ve yorumladıkları, hatta birçok tasavvufi ilkeyi bu hadislere dayandırdıkları şeklindeki suçlamalar, genel olarak tasavvuf kitaplarının İslâm'ın sahih ve müsellemler referanslarına istinat ettikleri dikkate alındığında etkisini yitirmektedir. Ne var ki Tasavvufun ahlak ve adaba dair inşa ettiği değerler manzumesi bağlamında bazı zayıf ya da kimi

zaman mevzu hadisler referans alınmış görünmektedir. Buna mukabil itikat, muamelât, ibadet ve temel dinî hükümler çerçevesinde tasavvufçuların hadise yaklaşımlarında daha dikkatli oldukları söylenebilir.

Hadis metodolojisi bakımından tenkide muhatap olan temel alanların yer yer zühd, vera, ahlâk, ibadetlerin faziletleri, sevgi ve korku gibi konulara matuf olduğu söylenebilir. Buna uygun olarak mutasavvıflar, ahlâk ve tasavvuf kitaplarında kullanılan hadisler ile ahkâm ve itikada dair konulardaki hadisleri birbirinden farklı görmüşlerdir. Bu doğrultuda muhaddis sûflerin, hadis metodolojisinde göreceli olarak farklı bir duruş sergiledikleri ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

el-Âlûsî, es-Seyyid Nûman, *Celâu'l-'Ayneyn fî Muhâkemeti'l-Ahmedeyn*, yy., ty.

Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İstanbul 1982.

Demirli, Ekrem, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücut Geleneği*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

-----, "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, XLII, ss. 431-435.

Furat, Ahmed Subhi, "Ebû Hafs el-Haddâd en-Neysâbûrî", *İslam Medeniyeti Dergisi*, I/II (1967), ss. 9-11.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd- Dîn*, I-IV, Merve Yayın Dağıtım, İstanbul 1993.

Gündüz, İrfan, "Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Yayınları, İstanbul 1992.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâtemî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, Kahire 1972.

İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, yay. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara 1981.

Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfiya*, VIII, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1405.

El-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed (ö. 380/990), *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

Kurt, Ali Vasfi, *Mağrib ve Endülüs'de Hadis İlmî'nin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Hadis Kültürü-Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

el-Kuşeyrî, Ebü'l Kasım b. Hevazin, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

el-Mâlinî, Ebû Sa'd, *Muhaddis Sûfîler-Kitâbü'l-Erbaîn fî Şuyûhi's-Sûfiyye*, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

el-Mekkî, Muhammed b. Ali Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmî't-Tevhîd*, I, Dâru Sâdır, y.y. t.y.

Melchert, Christopher, "Hadis Ravisi Olarak İlk Zahidler", çev. Süleyman Doğanay, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XIX/8 (2007), ss. 413-425.

el-Muhâsibî, Hâris, *el-'Akl ve Fehmu'l-Kur'an-(Mukaddime)*, yay. Hüseyin el-Kuvvetî, Beyrut: Dârü'l-Kindî, 1402/1982.

Mutahhari, Murtaza, *et-Taarruf 'Ale'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti: el-İrfân*, çev. Abbas Nûreddin, Dâru'l-Mahacceti'l-Beydâ, Beyrut 1993.

Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, XL, ss. 119-126.

Saklan, Bilal, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

Schoonover, Kermit, "Muhasibî ve er-Riâye Adlı Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Ali Bolat, XII (Ocak Haziran 2004), ss. 293-301.

es-Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, II, Beyrut, yy. 1324.

Şeker, Necmeddin, "İlk Dönem Hadis Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi*, LIII, (Güz 2012), ss. 111-130.

Tek, Abdürrezzak, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf İlmî Dergi*, XXIII (2009), ss. 281-301.

et-Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

Öngören, Reşat, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (2002), ss. 85-96.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevîleşme ve Zühd*, Araştırma Yay., Ankara 2005.

-----, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, X/1-2-3 (1997), ss. 110-123.

-----, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

-----, *Tasavvufi Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, MÜİFY, İstanbul 1990.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.